

DE HISTORIOGRAAF JAN-BAPTIST GRAMAYE

ZIJN RONDREIS IN WEST-VLAANDEREN,
1608-1612

In de rij van de officiële historiografen van de Aartsherogogen neemt Gramaye een aparte plaats in. Hij is feitelijk de enige echte historiograaf; zijn voorganger Justus Lipsius en zijn opvolger Erycius Puteanus waren allebei academische humanisten van beperkte literaire oorspronkelijkheid. Op het gebied van de geschiedschrijving is geen van beiden noemenswaard ¹.

Gramaye daarentegen was een echte historicus, gesteld op goede documentatie en directe informatie, en dan nog zakelijk gericht op eigen land en eigen kring. Voor de redactie van zijn Oudheden van Vlaanderen (*Antiquitates Flandriae*) is hij de steden gaan bezoeken om er in hun archief de oorkonden zelf van hun privileges te lezen en ter plaatse de burgerlijke en geestelijke instellingen te beschrijven. Zijn opvatting en methode leren we het best kennen uit zijn inleiding «Ad Lectorem» in zijn Brabantse Oudheden van 1606; in vertaling luidt het:

«Ik schrijf in een eenvoudige stijl, zoals het past voor de geschiedenis van eigen land en volk. En ik tracht bondig te zijn, het verhaal mag men niet rekken. Toch heb ik aan detail en aan sage een plaats gegeven: die na mij komen kunnen dan onderzoeken in hoever die overleveringen enige waarheid bevatten. De oorkonden die ik vermeld heb ik gezien en gelezen. Voor de steden, kloosters en andere be-

1. M.A. Arnould, *Historiographie de la Belgique*, Brussel, 1947, p. 38.

langrijke plaatsen mag ik met zekerheid spreken; niet echter voor het platteland. Niet aan nalatigheid of aan onkunde is dit toe te schrijven: ik heb gezocht zoveel en zo goed ik kon, doch bij gebrek aan geschreven bronnen heb ik moeten genoegen nemen met mondelinge getuigenissen, en ja de besten te lande praten licht in 't honderd. Ik heb echter vergeleken en kritisch geschift waar ik kon. En waar er maar één getuigenis opdaagde of voorhanden was, moest ik het dan negeren? Was dit het neerschrijven en drukken waard? Naar het voorbeeld der Ouden heb ik de volkstraditie niet verwaarloosd. In de familiegeschiedenis heb ik opgenomen niet hetgene me werd verteld, doch alleen wat blijkt uit archief of oorkonde. Volledig kon ik hier zeker niet zijn, niet alle families gunden me toegang tot hun archief... Van degene die me geholpen hebben noem ik de namen, uit erkentelijkheid, en ook om aan ieder het zijne te geven en mij geen werk van anderen toe te eigenen».

Gramaye werkte in West-Vlaanderen na de inneming van Oostende (1604). Het platteland had er erg geleden gedurende jaren (1580-1600) van onveiligheid en terreur die de zwartste jaren zijn geweest in onze geschiedenis. Gramaye reist in 1608 en volgende door een West-Vlaanderen waar de dorpen verarmd en ontvolkt zijn. De besloten steden daarentegen (met uitzondering van Oostende) hadden weinig geleden, de welvaart herleefde er snel, vooral met het Twaalfjarig Bestand.

Gramaye werkt niet voor een uitgever. Zijn lokale beschrijvingen laat hij drukken bij verschillende drukkers, in bescheiden formaat, in zelfstandige lokale monografieën, zonder illustratie². Alles wijst erop dat hij zijn werk in eigen beheer uitgaf en dat hij finantieel vooral was aangewezen op het mecenaat en de subsidies van de stedelijke magistraten en de kerkelijke inrichtingen. Deze afhankelijkheid heeft soms remmend gewerkt op de volledigheid van zijn publicaties.

Onder de geschiedschrijvers van Oud-Vlaanderen staat

2. Volledige bibliografie bij F. Vander Haeghen c.s., *Bibliotheca Belgica* III (ed. 1964), col. 270-306.

Gramaye op een markante plaats. Vóór hem (en vóór de troebelen onder de regering van Filips II) liggen Meyerus (1561) en Guicciardini (1567). Na hem komt Sanderus die veel van zijn teksten over Vlaanderen zal overnemen in de *Flandria Illustrata* van 1641.

Gramaye's werkzaamheid in Vlaanderen valt ongeveer samen met deze van Antonius de Succa, die als genealoog-tekenaar zijn kostbare albums over onze oude monumenten samenstelde ³, en met deze van Jean Buzelin (Buzelinus), die in 1624-1625 zijn belangrijke geschiedenis (en beschrijving) van Waals-Vlaanderen zou publiceren ⁴. Ook de Kroniek van Artesië in 1616 door Ferry de Locre (Locrius) te Atrecht uitgegeven onder de titel *Chronicon Belgicum*, behoort tot deze periode.

De waarde van Gramaye werd, honderd jaar na zijn onderneming, weer naar voren gebracht toen in 1708 zijn monografieën (samen met een paar werken van andere auteurs) in een verzorgde folio-uitgave werden bijeengebracht ⁵.

Over de persoon van Jan-Baptist Gramaye mogen hier de volgende minder bekende bijzonderheden worden aangehaald.

Zijn grootvader Thomas Gramaye was afkomstig uit Piëmont en was samen met Gattinari in het gevolg van Margareta van Oostenrijk naar de Nederlanden overgekomen. Deze Thomas (I) werd raadsheer en ontvanger van het Land van Gelre en Zutphen, had acht kinderen die zich allen hebben ingeburgerd in de Nederlanden (Antwerpen, Waasland, Brabant, Vlaanderen). Een van zijn dochters huwde met een della Faille, zijn zoon Sigbert was luitenant aan het hof van Gelre, een andere zoon, Thomas (II), werd

3. Over de Succa o.m. M. Devigne, *Une collection d'œuvres d'art à Tournai*, in *Annales du XXIVe Congrès (1921) de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique*, Tournai, 1927, p. 341-363.

4. De Backer-Sommervogel, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, II, 1891, p. 474-476.

5. Wij citeren en vertalen de teksten uit Gramaye naar deze Leuvense editie van 1708.

president van de Rekenkamer van Gelderland. De Gramaye's bleven allen trouw aan de koning van Spanje. Thomas II zag zijn goederen in het Noorden verbeurd en werd heer van 's Gravenwezel en Sint Job in 't Goor. Uit zijn derde huwelijk (met Anna Gillis) had hij een dochter Margareta (de bekende kluizenares van de Zavel te Brussel) en een zoon met name Jan Baptist, onze geschiedschrijver ⁶.

Jan Baptist (geboren te Antwerpen in 1579) studeerde wijsbegeerte en letteren, werd priester, proost van de Walburgakerk te Arnhem, professor te Leuven ⁷. Op een reis van Malta naar Italië in 1619 werd zijn schip door Berberische zeeroovers gekaapt en naar Algiers overgebracht. Gedurende zijn verplichte residentie in Barbarije bereisde hij het land en verzamelde hij materiaal voor een beschrijving van de Berberische staten die hij, na zijn bevrijding, in 1622 onder de titel *Africa Illustrata* te Doornik zou uitgeven ⁸.

De rondreis in West-Vlaanderen.

Op 7 maart 1608 verkreeg Gramaye van de Aartshertogen een brief van aanbeveling voor een rondreis in de (oude) provincies Luxemburg, Gelderland, Vlaanderen, Artesië en Henegouwen. De «tour» van de geleerde is duidelijk gericht naar de steden: de stadsmagistraten worden verzocht de officiële historiograaf te helpen bij middel van hun archief (*par voye de vos archives*) of anders; gedurende een beperkte tijd — een drietal dagen — zullen ze hem en zijn secretaris willen herbergen en behulpzaam zijn, hun werk strekt immers «tot luister van uw stad en uw gewest» ⁹.

6. Ch. Terlinden, *La recluse du Sablon: Marguerite Gramaye et sa famille (1579-1636)*, in *L'Intermédiaire des Généalogistes*, XXIV (1969) p. 43-44.

7. J. Stecher, in *Biographie Nationale*, VIII, 1885, col. 178-184. Aan te vullen door *Bibliotheca Belgica*, l.c.

8. J. Denucé, *Afrika in de XVe eeuw en de handel van Antwerpen*, Antwerpen, 1937, p. 22-23.

9. F. Vandeputte, J.B. Gramaye, *historiographe des Pays-Bas*, in *Annales de la Société d'Emulation*, III (1841) p. 397-398.

Met dit stuk op zak kon Gramaye zijn tocht door de zuidelijke provincies aanpakken.

Gramaye te Diksmuide.

Uit Brussel reisde Gramaye over Grimbergen en Dendermonde naar Gent. Met hem reist — naar zijn eigen getuigenis — de Friese humanist Martinus Hamconius (Maarten Hamckema) ¹⁰. Ze reizen te paard, en steken ergens de Schelde over op een veerpont. Bij die gelegenheid dialogeren de twee geleerden langdurig over de stamgeschiedenis der Vlamingen en over de oorsprong van de stad Gent. Gramaye verwijst zijn Friese reisgezel naar de auteurs, o.m. Meyerus, Oudegherst, Marchantius, Froissart, Heuterus. Gramaye meldde zich te Diksmuide aan op 21 september 1608. Hij werd er goed onthaald en heeft er vlot kunnen werken. De reis ging dan verder naar Veurne.

Nog voor het einde van 1608 zond Gramaye zijn secretaris naar Diksmuide om er aan de burgemeester een eerste redactie van zijn beschrijving voor te leggen. Ik zend U, zo schrijft hij, hetgeen ik heb kunnen bijeenbrengen uit uw archief en uit uw historische oorkonden: met verzoek om goedkeuring (*censura*), zoals voor elke lokale monografie wordt verlangd.

De wethouders van Diksmuide waren niet haastig, ze hadden sommige wijzigingen voor te dragen en vroegen om uitstel. Ook na ontvangst van een tweede herziene redactie vroegen ze bedenktijd. De reden van hun aarzeling komt tot uiting in een brief van 26 maart 1609: de heer van Diksmuide, graaf van Bergh, die alsdan in Holland verbleef, keurde hun medewerking met Gramaye af. Het knelpunt lag ergens in de beschrijving van voorrechten en privileges.

Op 19 juni 1609 drong Gramaye uit Brussel nogmaals aan om terugzending van zijn tekst, de aartshertog dringt aan

10. Over Martinus Hamckema, zie H. Brugmans in *Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek*, VII, Leiden, 1927, col. 522-523.

op de publicatie van het werk, zo schrijft hij. Het antwoord van de Diksmuidse magistraat op 24 juli is nog weer ontwijkend: op verschillende punten moeten we de graaf van Bergh consulteren, zo luidt de boodschap... ¹¹.

Tenslotte heeft Gramaye in 1610 een ingekorte versie van zijn *Dicxmuda* laten drukken. Het ware historisch wel zeer interessant te weten welke gedeelten van de eerste redactie door de heer van de stad en door de wethouders werden geschrapt of gewijzigd.

Gramaye te Veurne.

Te Veurne werden Gramaye en zijn secretaris door de magistraat van stad en kasselrij bijzonder hoffelijk onthaald. In de afspanning *De Croone*, in de Ooststraat, kreeg Gramaye de fraaiste kamer toegewezen om er, gedurende drie dagen, de documenten uit het archief van stad en ambacht in te kijken.

Een uitgaafpost in de kasselrijrekening betreft tien pond uitbetaald aan Philip de Smetsers «weerd in de Croone, over de theire van den eerw. heer Mr. Jan Baptiste Gramaye, raedt ende historieschrijver, ghecommen zynde van wegghen zyne Hoocheyt, omme op te teeckenen de anticquyteyten ende privilegien deser stede ende casselrie, met laste van defroyement, ende in de zelve herberghe ghebleven den tyt van drie daghen te weten van 21. tot 23. September 1608» ¹².

Veurne werd, met de andere Vlaamse steden, door Gramaye te Brussel afgewerkt gedurende de volgende wintermaanden. Op 15 februari 1609 zond de historiograaf zijn secretaris, Erasmus Paschasius, naar Veurne met de redactie van «de preminentien ende anticquyteyten deser stede ende casselrie, omme overzien ende by de weth geconfereert te zynne, ende daernaer gedruet te worden».

11. Vandeputte, *a.w.*, p. 399-400.

12. F. De Potter c.s., *Geschiedenis der stad en kastelnij van Veurne*, I, Gent, 1873, p. II-V.

De Veurnse wethouders staan niet onder voogdij zoals deze van Diksmuide. Ze lezen en «verbeteren» de voorgelegde redactie en laten op 20 maart een brief aan Gramaye toekomen waarin ze bevestigen dat hij hun archief is komen onderzoeken en met hen over de aangelegenheden van de stad heeft gesproken; na de lezing van de voorgelegde redactie kunnen ze getuigen dat zijn beschrijving strookt met de werkelijkheid en de inhoud van de documenten ¹³.

In het einde van zijn *Furnae Belgicae* noteert Gramaye dat hij, in verstandhouding met de magistraat, zijn beschrijving heeft ingekort. Deze stad, zo besluit hij, zou een veel uitgebreider historische behandeling verdienen. De wethouders, daartoe aangezocht door de aartshertog en aangesproken door mijzelf, oordeelden dat hetgeen anderen over Veurnes oudheid geschreven hadden voldoende was: ik heb dan alleen nog bijgevoegd hetgeen Marchantius heeft verzameld uit Meyerus, Oudegherst en uit de kroniek.

In 1611 kon Gramaye zijn gedrukte *Antiquitates Flandriae* aanbieden aan de Magistraat van Veurne. Hem werd een royaal geschenk aangeboden. De Brugse goudsmid Jan Crabbe leverde het stuk, zijnde «eene schaele met vergulde garnituren, weghende 27 oncen ende 13 ingelschen, te 7 lb. 4 sch. d'onse, ghepresenteert an heer Jan Baptist Gramaye, proost van Aryen (sic), historiographyer van huerlieden hoocheden int rediceren van zyne historie van West-Vlaenderen» ¹⁴.

Gramaye te Brugge.

In september 1608 was Gramaye van Veurne naar Brugge gereisd over Nieuwpoort, waar één etmaal hem toeliet heel wat bijzonderheden voor een historische notitie bijeen te brengen. Onderweg door het Brugse Vrije ziet hij Oudenburg opdagen, dat «beruchte graf van Vlaanderens oudheid».

13. Vandeputte, *a.w.*, p. 400.

14. E. Ronse, *Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht door Pauwel Heinderycx*, IV, Veurne, 1861, p. 48.

Toevallig — zo stelt hij het voor in zijn relaas — komt daar een bloedverwant van hem in de persoon van Thomas Gramaye, burgemeester van het Vrije ¹⁵. De herfstwind die over de vlakte gaat en het «Flansburg» van Meyerus brengen hen tot een humanistische discussie over de naam Flandria uit lat. flare, flando: een etymologie die aan Badius Ascensius en Meyerus dierbaar was.

Over het verblijf van Gramaye in Brugge zijn we niet ingelicht. Zijn beschrijving van de stad en het Vrije is uitvoerig. Heeft hij zelf ter plaatse de documenten verzameld, of heeft hij er op de schriftelijke mededelingen van de hoge ambtenaren mogen rekenen? Hij zegt het niet. Alleen de rekeningen gewagen van de presentatie in 1611-1612 van de gedrukte monografie. De stad schenkt alsdan zes pond groten aan «Mr. Baptiste Gramaye, historiographe van haeren Hoocheden, ten presenteren van een zyn boucxken van antiqueteyten deser stede» ¹⁶. De magistraat van het Vrije schonk hem honderd pond parisis (8 pond 4 schellingen gr.) bij de aanbieding van zijn boek «dat de geschiedenis van het Vrije bevat» ¹⁷.

Gramaye te Kortrijk.

Aan de stad Kortrijk heeft Gramaye in 1608 bijzondere zorg besteed. Zijn documentatie is overvloedig en zijn beschrijving van *Corturiacum* is (naar de maatstaf van die tijd) zo degelijk en omvattend dat Sanderus dertig jaar later heel de monografie — die nagenoeg 50 bladzijden beslaat — in de kolommen van zijn *Flandria Illustrata* zal opnemen.

Vóór Gramaye hadden slechts twee auteurs iets over Kortrijk geschreven. In zijn Beschrijving van 1567 (en ook

15. Over deze Thomas Gramaye en zijn proeven van zijdeteelt, zie *Biekerf*, LVIII (957) p. 226-228.

16. Stadsarchief Brugge, *Stadsrekening* 1611, f. 49.

17. F. Priem, *Précis analytique des documents ... des archives de la Flandre Occidentale*, IV, Brugge, 1846, p. 185.

in de bijgewerkte editie van 1582) had Guicciardini in enkele regels een paar algemeenheden medegedeeld; de helft van zijn korte notitie wordt ingenomen door de vermelding van de veldslag die (volgens Guicciardini !) geleverd werd in 1301 (sic) op de plaats genoemd Vanderote en waardoor Kortrijk de historische naam «Kerkhof der Fransen» zou verdienen hebben¹⁸.

Marchantius van Veurne was in 1596 wat uitvoeriger en alleszins nauwkeuriger. In de veertig regels die hij aan Kortrijk wijdt weet hij iets te zeggen over het nieuw kasteel, over het grafelijk kapittel en het hospitaal, de jaarmarkten van april en augustus, de vernielingen van 1325 en 1382 en de wegvoering van het stadsuurwerk naar Dijon. Voor een goed deel van zijn notitie is Meyerus de bron¹⁹.

In Gramayes monografie over Kortrijk worden de volgende punten behandeld. Een bondig overzicht ervan laat blijken dat de auteur ter plaatse veel documentatie had bijeengebracht. Door de uitgave van dit werk werd Gramaye feitelijk de eerste geschiedschrijver van Kortrijk.

1. Etymologie van *Corturiacum*, naar de «Goropiaanse» opvatting van die tijd.

2. Stichting van de stad door Audacer in 827, bevestigd (!) door de heraldiek (de leus «Harelbeke» in het wapen).

3. Het Oud Kasteel, met archeologische opmerking: dit bouwwerk is nog ten dele zichtbaar in de Kanunnikpoort, die vroeger de Kasteelpoort was. - Lijst van Kasteleinen. - Het Nieuw Kasteel — het derde in Kortrijk — met weer een lijst van kasteleinen.

4. Topografische beschrijving van de stad: wegen, bruggen, poorten; gebouwen; meersen van de blekerijen.

5. Bestuur. Magistraat en ambtenaren. Paysiers en Weesheren. Het patriciaat (o.m. de families Tollenare, vanden Brande, vander Gracht, van de Walle, Halewyn).

6. De schuttersgilden: St.-Joris en St.-Sebastiaan met

18. *Biekorf*, LV (1964) p. 193-198.

19. Jacobus Marchantius, *Flandria descripta*, Antwerpen, 1596, p. 48-49.

erelijst van behaalde prijzen op de feesten; de Bosseniers (Kolveniers) en Schermers.

7. De Kamers van Retorika: Barbaristen, Fonteinisten, Kruisbroeders.

8. Kerkelijke Instellingen.

Kollegiaalkerk. Proosdij van St.-Amand.

Bedelorden. Recoletten. Predikheren (terminarissen).

Jezuïeten - Begijnhof - Tertiariissen.

Sioenklooster (tamelijk uitvoerig en juist).

9. Hospitalen en gasthuizen. De Leprozerie.

10. Onderwijs. De armenscholen voor jongens en meisjes, in 1608 begunstigd door kanunnik Braye.

11. De kapellen: Hazelare, ten Olme, Waaienberg, ten Putte, Jerusalem.

12. Stadskeure en privileges.

De lakennijverheid. Welvaart en tegenspoed.

Strijd en oproer: de vernieling in 1382.

13. Herstel van de vrijheden. Nieuwe bloei van de draperie. Jaarmarkt in augustus.

14. Krisis van de lakennijverheid. - Opkomst 1530 van de linnennijverheid, begunstigd door Keizer Karel. Bloei en vermaardheid van het fijnste linnen en de fijnste «bleek» van Kortrijk (uitvoerig).

15. Stichting van de paasfoor 1530.

16. Burgeroorlog 1580.

17. De abdij van Groeninge vroeger buiten, nu binnen de stad. Korte lijst van abdisen.

De wethouders van Kortrijk mochten bijzonder tevreden zijn over het werk dat Gramaye in en aan hun stad had besteed. Niet alleen werd zijn verblijf in de herberg *Den Franschen Schild* door de stad uitbetaald, doch in 1612 werd hem een som van 120 pond parisis geschonken toen hij het voltooide en gedrukte stuk *Corturiacum* met een speciale vleiende opdracht aan de burgemeester en schepenen liet toekomen²⁰.

Dertig jaar later zou Sanderus uit zijn *Flandria Illustrata* het stuk over Kortrijk met de gegraveerde platen aan de

20. F. De Potter, *Geschiedenis der stad Kortrijk*, I, Kortrijk, 1873, p. 164.

magistraat aanbieden. Deze «presentatie van een bouck, ghededicceert aen het magistraet van alhier» wordt zeer laconisch in de stadsrekening ingeschreven met een toelage van 100 pond ²¹. In feite was alleen Sanderus' illustratie nieuw, zijn tekst was een letterlijke herhaling van deze van Gramaye en blijkbaar is dit aan de Kortrijkse heren niet ontgaan.

In Ieper is Gramaye denkkelijk niet ter plaatse geweest. Zijn uitvoerig *Ipretum* bevat veel literaire uitweidingen. Het stuk heeft hij samengesteld uit de auteurs (vooral Meyerus en Marchantius) en uit de mededelingen die hem door de stadsambtenaren werden verstrekt. In zijn opdracht aan de magistraat laat hij horen dat de Ieperse schriftelijke medewerking, vooral dan van de geestelijke instellingen, beneden zijn verwachting gebleven was. Sanderus stond dan ook, in 1640, voor een zeer onvolkomen tekst over zijn vaderstad. Toch is hij van de redactie van Gramaye uitgegaan om een herziene en aangevulde beschrijving voor zijn *Flandria Illustrata* samen te stellen. Zoveel moeite heeft Sanderus niet gedaan voor de smalle steden van Iepers kwartier: Waasten heeft hij grotendeels uit Gramaye overgenomen, het hoofdstuk over Wervik (*De Viroviaco*) daarentegen is geheel en letterlijk (mits herwerking van enkel 7 tekstregels) in de *Flandria Illustrata* overgegaan. Een maximum van ontlening, waar de 280 regels van Gramaye over de stad Veurne toch nog met 77 regels door Sanderus waren bijgewerkt.

De studiereis van Gramaye in West-Vlaanderen in 1608, zijn ambulante methode van navorsing, hebben een nieuw geluid gebracht in onze lokale historiografie. Zijn beschrijving is iets meer dan een compilatie van of een commentaar op vroegere auteurs.

Gramaye mag men niet voorbijgaan bij het gebruik van Sanderus als «bron». De kritiek — en het gemis aan kri-

21. De Potter, *t.a.p.*

tiel — van Sanderus komen vaak toe aan Gramaye. Hetgeen Sanderus in 1640 «uit eigen observatie» meedeelt is soms een observatie van Gramaye uit 1608 (of zelfs van Guicciardini uit 1567-1582!).

Uit het werk (en het getuigenis zelf) van Gramaye blijkt genoeg dat hij in zijn lokale verkenning en onderzoek beperkt is gebleven tot de steden terwijl Sanderus — die in een veiliger periode heeft gewerkt — ook het herstelde platteland en de (weer bewoonde) oude en de nieuwe kastelen in zijn chorografische beschrijving en grafische illustratie heeft kunnen betrekken.

A. VIAENE